Tahayyülden Hakikate:

Âlem-i Misâl, Kesb ve Sünnetullah Bağlamında İrade ve İlliyetin Fıkhı

1. Hulasa (Yönetici Özeti)

Tüm insanlık, ontolojik bir boyut olan **Âlem-i Misâl** ile **Şehadet Âlemi** arasında, **Mâtürîdî** kelamının **"kesb" (iradî kazanım)** mekanizması vasıtasıyla köprü kuran yegâne fâildir. Tahayyüllerin nesnel gerçekliğe dönüşebilmesi; Sünnetullah'ın katı fiziksel, mantıksal ve sosyolojik **illiyet (nedensellik)** yasalarına mutabık bir **esbâb (nedenler)** inşasını zorunlu kılmaktadır. Fıkhî ve nörobiyolojik açıdan **"rüşd"** ve **"temyiz"** ehliyetinden yoksun olan çocukların ve **akrâni mecnunların** tasavvurları, bu karmaşık nedensellik ağlarını örecek bilişsel, iradi ve fiziksel donanımdan mahrum bulundukları için ontolojik bir filtreye takılarak toplumsal ve maddi bir tezahüre dönüşemezler.

2. Kavramsal Haritalama

Bu çalışmanın merkezinde yer alan hipotezin derinlemesine tahlili, kadim İslami terminoloji ile modern bilimsel kavramların **semantik** ve **etimolojik** kökenlerinin disiplinlerarası bir zeminde, **diyakronik (tarihsel)** bir perspektifle haritalandırılmasını zaruri kılmaktadır. Hakikatin taharrisi (gerçeği ortaya çıkarma) , mefhumların doğru sınırlandırılmasıyla kaimdir.

İslam tasavvufunda ve İşrâkî felsefe geleneğinde Şihâbeddin es-Sühreverdî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mütefekkirlerin sistemleştirdiği **Âlem-i Misâl (Mundus Imaginalis)**, **madde âlemi (Şehadet/Mülk)** ile **saf ruhlar ve melekler âlemi (Ceberut/Melekut)** arasında yer alan ontolojik bir ara boyuttur.[1] Modern Batı felsefesinde Henry Corbin, bu devasa ontolojik gerçekliği yüzeysel, uydurma ve asılsız anlamına gelen **"imaginary" (hayalî/fantastik)** kelimesiyle değil, gerçek, nesnel ve idrak edilebilir bir varlık alanını ifade eden **"imaginal" (Mundus Imaginalis)** kavramıyla tercüme etmiştir.[2] Sühreverdî'nin Farsça terminolojisinde **"Nā-kojā-Ābād" (Neresizlik Ülkesi)** veya **"Sekizinci İklim"** olarak tanımlanan bu âlem, fiziksel duyularla doğrulanamayan ancak **imgesel algı (bilişsel hayal gücü)** vasıtasıyla ulaşılan nesnel bir **formlar ve arketip görüntüler kütüphanesi**dir.[3] Corbin'in tespitlerine göre, bu âlem fiziksel dünyanın üstünde, saf akılsal dünyanın altında yer alan ve nesnelerin maddeleşmeden önceki **latif suretler**ini barındıran bir **"Askıdaki Görüntüler" (mothol mo'allaqa)** evrenidir.[2] İnsanlık, hem rüya halinde hem de d**erin tefekkür (murakabe)** ve **tahayyül anları**nda bu devasa kütüphaneye bağlanır, oradan veri çeker ve oraya iradi niyetleriyle veri girişinde bulunur.[5]

Modern epistemolojinin sınırları dahilinde, Karl Popper tarafından formüle edilen **"Üç Dünya Kuramı" (Three Worlds Theory)**, objektif bilginin ve bilimsel gerçekliğin inşasını açıklamak üzere tasarlanmıştır.[6] Popper'ın sistematiğinde

Dünya 1, fiziksel nesnelerin ve maddi gerçekliğin dünyasıdır;

Dünya 2, insanın öznel zihin hallerini, idrakini ve psikolojik süreçlerini kapsar;

Dünya 3 ise, insan zihninin (Dünya 2) üreterek fiziksel dünyaya (Dünya 1) aktardığı, ancak ortaya çıktıktan sonra kendi özerkliğini kazanan nesnel bilgiler, teoriler, sanat eserleri, kurumlar ve bilimsel sistemler dünyasıdır.[6]

Popper, Platon'un **idealar evrenini** ve **Hegel'in nesnel ruhunu** eleştirirken, Dünya 3'ün tamamen **"insan yapımı" (manmade)** ve evrimsel olduğunu savunarak ilahi ve ontolojik kökenleri reddeden **seküler bir indirgemeciliğe** düşmüştür.[8] Ancak, Popper'ın kuramının İslam teozofisi ile kesiştiği haklı ve kritik nokta; Dünya 2'deki (zihindeki) öznel bir tahayyülün, Dünya 1'deki nesnel bir forma (kitaba, mimariye, teknolojiye) kodlanmadıkça Dünya 3'ün kalıcı, nesnel ve eleştiriye açık bir parçası haline gelemeyeceği gerçeğidir.[7] Tahayyülün nesnelleşmesi, zihnin dışına çıkıp nedensellik yasalarıyla örülmüş fiziksel bir vasıtaya bürünmeyi gerektirir.

Bu nedensellik yasaları, Kur'an-ı Kerim terminolojisinde ve Kelam ilminde **"Sünnetullah"** veya **"Âdetullah"** olarak ifade edilir. Sözlükte *"bir şeyi açıklığa kavuşturmak, nizam ve yöntem ortaya koymak"* anlamındaki (s-n-n) kökünden türeyen Sünnetullah, Allah'ın evreni yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu, **deterministik olmayan** ancak **muazzam bir tutarlılık** arz eden kanunlar bütünüdür.[10] Bu kavram, yalnızca astrofiziksel yörüngeleri, termodinamik dengeleri ve yerçekimini kapsayan doğa yasalarından ibaret değildir; aynı zamanda **İbn Haldun'un "Mukaddime"** adlı eserinde çerçevesini çizdiği medeniyetlerin doğuş, yükseliş ve çöküşüne dair **sosyolojik illiyet (nedensellik)** yasalarını da ihtiva eder.[10] İbn Haldun'a göre, beşeri iktidarlar ve medeniyetler (Umran) tesadüflerle veya soyut temennilerle değil, tarihsel ve toplumsal dinamiklerin katı illiyet bağlarıyla kurulur.[14] Muhammed Abduh ve Fazlurrahman gibi son dönem mütefekkirlerin de vurguladığı üzere, **Sünnetullah rasyonel, nesnel ve incelenebilir sosyolojik kalıpları** barındırır.[11] Bir tahayyülün gerçekliğe inmesi için Sünnetullah'a uygun **"esbâb" (nedenler/vasıtalar) silsilesini**n eksiksiz inşa edilmesi şarttır.

Bu esbâb inşasını mümkün kılan yegâne dinamik ise, **Hanefî-Mâtürîdî kelâmı**nın merkezinde yer alan **"Kesb" (iktisab)** mefhumudur. Sözlükte "kazanmak" anlamına gelen (k-s-b) kökünden türeyen kesb, insanın irade hürriyetini ve amellerindeki fâilliğini temellendiren en kritik ontolojik köprüdür.[15] Mâtürîdiyye âlimlerine göre kesb; *kulda Allah tarafından yaratılan hâdis (sonradan olma) kudretin ve iradenin, ihtiyarî bir fiili gerçekleştirmeye yönelmesi (taalluk etmesi) durumudur.*[15] **İslam itikadında yaratıcı (Hâlık) mutlak surette Allah'tır**; eylemi yokluktan varlığa çıkaran kudret O'na aittir. Ancak insan, o fiili kendi **cüz'î irade**siyle dileyen, yönelen ve vasıtalara (sebeplere) sarılarak fiili "kazanan" **gerçek fâildir (Kâsib)**.[15] Mâtürîdî kelamı, esbâba (sebeplere) tevessül etmenin önemini kesb teorisi üzerinden açıklar: Yaratma (halk) işlemi aletsiz ve vasıtasız gerçekleşirken, kesb işlemi bütünüyle aletler, vasıtalar ve "esbâb-ı zâhiriyye" (görünen nedenler) üzerinden işler.[15] Dolayısıyla, insanın **Âlem-i Misâl'den çektiği bir hayali**

Şehadet Âlemine indirebilmesi için muhakkak esbâba sarılması, Sünnetullah'ın gerektirdiği fiziksel ve mantıksal vasıtaları kullanması elzemdir.

Bu vasıtaları kullanabilme, yani nedensellik zincirini kurabilme liyakati ise İslam fıkhında **"Ehliyet"** kavramıyla, özelde ise **"Temyiz"** ve **"Rüşd"** ile tanımlanır. Hanefi usul fıkhının kurucu isimlerinden Debûsî'nin sistemleştirdiği üzere, insanın dinî-hukukî kapasitesi iki kategoriye ayrılır:

Vücub ehliyeti (haklara sahip olma) ve

Edâ ehliyeti (fiil ehliyeti, yükümlülükleri yerine getirme).[17]

Her insan doğuştan vücub ehliyetine sahipken, edâ ehliyeti **akıl ve temyiz** (iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan mantıksal olarak ayırabilme) şartına bağlanmıştır.[17] **Sabi** (henüz ergenliğe ve zihinsel olgunluğa erişmemiş çocuk) ve **mecnun** (akli dengesi ve gerçeklik algısı bozuk olan birey), davranışlarının sonuçlarını öngörme, mantıksal ardışıklık kurma ve makul surette hareket etme iktidarından yoksundurlar.[18] Fıkhî terminolojideki bu **"Edâ ehliyeti yoksunluğu"**, ontolojik düzlemde onların tahayyüllerini esbâba dökememeleri ve Sünnetullah'ın nedensellik filtresini geçememeleri anlamına gelir. Rüşd ise, malı ve eylemleri akılcı bir şekilde yönetebilme, hedeflere ulaşmak için doğru araçları seçebilme olgunluğudur ve tahayyülün gerçekliğe dönüşmesindeki en nihai **biyopsikososyal bariyer**dir.[21]

3. Edille-i Şer'iyye ve Burhani Analiz

Meseleyi İslam teolojisi, fıkhı ve evrensel hikmet açısından ele alırken, epistemolojik hiyerarşiyi gözeterek tümdengelimsel bir metodoloji (Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas) izlemek esastır. Tahayyülün fiziksellleşmesi sürecindeki kesb zorunluluğu ve sabi/mecnun üzerinden işleyen ontolojik filtrenin nassî (nakli) delilleri şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm'den Delil (İrade, Kesb ve Sünnetullah'ın Şartlılığı):

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

Meali: *"Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu (nefislerindekini) değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." (Er-Ra'd Suresi, 13/11)*

Şerh ve Burhani İstidlâl: Ehl-i Sünnet vel Cemaat çizgisinde, bilhassa Mâtürîdî müfessirlerin tevilinde bu ayet-i kerime, Sünnetullah'ın makro ve mikro düzeydeki tecellisinde insanın "kesb" (iradi yönelim) mekanizmasının mutlak zorunluluğunu ortaya koyan en temel nassdır.[10] Ayet, ontolojik bir yasayı deklare etmektedir: Allah, evrendeki toplumsal ve fiziksel değişimleri, insanların içsel dünyalarındaki (nefislerindeki/tahayyüllerindeki) değişime ve bunu eyleme dökmelerine bağlamıştır.[10] **Âlem-i Misâl'de (veya Popper'ın Dünya 3/Dünya 2 düzleminde)** kurulan devasa vizyonlar, iyicil veya kötücül tasavvurlar, insan cüz'î iradesini kullanarak bu uğurda maddi ve zihinsel bir eylem (kesb) üretmedikçe, Sünnetullah gereği **fiziksel evrende (Şehadet âleminde)** yaratılmazlar.[10] **Cebriyye ekolünün iddia ettiği gibi insan rüzgârın önündeki bir yaprak değildir**; kaderin tecellisi insanın esbâba sarılmasıyla senkronize işler.[15] Bir tahayyülün gerçek olması, o hayalin doğasına uygun fiziksel, sosyolojik ve **rasyonel sebeplerin**

(esbâb-ı zâhiriyye) adım adım inşa edilmesine bağlıdır. Esbâb inşası (halk) Allah'a, bu yola tevessül (kesb) ise insana aittir.

Sünnet-i Seniyye'den Delil (Edâ Ehliyetinin ve İlliyet Filtresinin Sınırları):

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ

Meali: *"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar **uyuyandan**, buluğa (rüşde) erinceye kadar **çocuktan (sabi)** ve akıllanıncaya kadar **deliden (mecnun)**." (Sünen-i Ebû Dâvûd, Hudûd 17, Hadis No: 4403; Sünen-i İbn Mâce, Talâk 15, Hadis No: 2041).*

Şerh ve Burhani İstidlâl: Bu sahih hadis, hipotezde zikredilen **"ontolojik filtrenin"** fıkhî ve kelâmî tezahürüdür. İslam hukuk doktrininde "kalemin kaldırılması", teklifin (ilahi sorumluluğun) ve fiillerin hukuki sonuç doğurma vasfının düşmesi demektir.[20] Hanefi fakihlerinin temellendirdiği üzere, haksız bir fiilin veya sözleşmenin bir kişiye yüklenebilmesi, yahut o kişinin evrene iradi bir müdahalede bulunabilmesi için **"temyiz kudreti"** şarttır.[17] Temyiz kudreti, makul surette hareket etme, eylemlerin ardındaki nedenselliği (illiyeti) kavrama ve hedefe uygun vasıtaları seçebilme iktidarıdır.[18]

Hadiste zikredilen üç zümrenin ortak özelliği, Âlem-i Misâl ile bağlantılarının kopuk olması değil, tam aksine bu âlemdeki imgeleri Sünnetullah'ın fiziksel yasalarına tercüme edecek **"Kesb" ve "Esbâb"** yetisinden mahrum olmalarıdır:

1. **Nâim (Uyuyan):** Ruhu doğrudan Âlem-i Misâl'de seyahat halindedir, rüya vasıtasıyla devasa arketipsel vizyonlar görebilir.[5] Ancak fiziksel bedeni (Dünya 1) üzerinde bilinçli ve iradi bir kontrolü olmadığı için, rüyasındaki imgeleri fiziksel bir eyleme veya esbâba dönüştüremez.
2. **Sabi (Çocuk):** Hayal dünyası son derece geniştir, sınırsız tahayyüller üretebilir. Ancak fizyolojik ve **bilişsel olgunluğu (rüşd)** tamamlanmadığı için [21], bir binanın nasıl inşa edileceği, bir medeniyetin nasıl kurulacağı veya bir savaşın nasıl kazanılacağı gibi katı fiziksel ve sosyolojik Sünnetullah yasalarını idrak edip uygulayamaz.[20] Bu yüzden hayalleri, nedensellik zincirini kuramadığı için realiteye dönüşmeden filtrenin arkasında kalır.
3. **Mecnun (Akıl Hastası):** Gerçeklik algısı bozulmuş, **sanrılar ve hezeyanlar** içinde olan kişidir.[28] İbn Arabî'nin veya Sühreverdî'nin bahsettiği **"Bilişsel Hayal Gücü" (Cognitive Imagination)** onda kontrolden çıkmış bir **"fantezi" (tawah'hum)** halini almıştır.[29] Zihnindeki imgeleri organize edecek, onları **toplumun müşterek akıl dairesinde** rasyonalize edecek temyiz kudretinden yoksun olduğu için, eylemleri anlamsızlaşır ve fiziksel bir yasa üretme kabiliyetini yitirir.[18]

Akli Burhan (Mâtürîdî Nedensellik ve Esbâb İnşası):

İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserindeki insan eylemlerine dair derin tefekkürleri, bu ontolojik filtreyi mükemmelen açıklar. Mâtürîdî'ye göre, insanın bir fiili (veya zihnindeki bir

tasavvuru) gerçekleştirebilmesi için iki tür kudrete (istitâat) ihtiyacı vardır.[15]

Birincisi eylem anında ortaya çıkan kudrettir.

Ancak asıl mühim olan, eylemden önce var olan ve kişiyi fiile ehil kılan "zemin hazırlayıcı" kudrettir. Bu zemin hazırlayıcı kudret, **"sebeplerin müsait olması"** ve **"vasıtaların sağlıklı durumda bulunması"** anlamına gelir.[15]

Tahayyülün gerçekliğe dönüşmesi, Mâtürîdî kelamında **Allah'ın "Halk" etmesi**ne bağlıdır; ancak Allah, insan rüşd ve iradesini (kesb) kullanarak bu vasıtaları (esbâb-ı zâhiriyye) sağlıklı bir şekilde kullanmadıkça fiili yaratmaz.[15] Çocukların ve mecnunların vizyonları, vasıtaların (hem nörobiyolojik beynin hem de mantıksal düşüncenin) hasarlı veya eksik olmasından dolayı zemin hazırlayıcı kudretten yoksundur.[18] Bu minvalde, fiziksel evren ancak Sünnetullah'ın katı mühendisliğini (sebeplerin inşasını) liyakatle icra eden, muhakeme yeteneği tam bireylerin (râşidlerin) kesbi doğrultusunda şekillenir.

Mekânsal ve kavramsal sistematiği daha berrak kılmak adına, epistemolojik ve ontolojik hiyerarşinin entegre edildiği tablo aşağıda sunulmuştur:

İslami Teozofi ve Ontoloji (Sühreverdî / İbn Arabî)	**Modern Epistemoloji (Karl Popper'ın Kuramı)**	**Kesb ve Sünnetullah Etkileşimi (İlliyet Rolü)**
Âlem-i Misâl (Mundus Imaginalis) / Ceberut: Arketip görüntülerin, hayallerin, rüyaların ve formların kaynağı.[1]	**Dünya 3 (Nesnel Bilgi)**: Teoriler, inançlar, kütüphaneler, sanat eserleri, kurumlar.[6]	***Kaynak Boyutu:*** Tahayyüllerin doğduğu havuz. Ontolojik bağımsızlığa sahip nesnel yapılar.
Kalp / Akıl / Nefs (Temyiz Kudreti): İradenin (kesb) ve algının merkezi.[17]	**Dünya 2 (Öznel Zihin)**: İnsanın bilişsel süreçleri, duygu ve düşünceleri.[7]	***Katalizör Boyutu:*** İnsanın cüz'î iradesi (Kesb) ile Dünya 3'teki veriyi seçip aşağı indirme merkezi.
Şehadet / Mülk Âlemi: Somut, ölçülebilir, termodinamik ve sosyolojik uzay-zaman.[1]	**Dünya 1 (Fiziksel Evren)**: Somut materyaller, teknoloji, canlılar.[6]	***Tezahür Boyutu:*** Sünnetullah'ın katı nedensellik yasaları dahilinde esbâbın inşa edildiği zemin.

4. Disiplinlerarası Sentez

Zahiri fıkhı ve kelâmı, bâtını hikmet ve modern bilimin ampirik verileriyle **triangüle ettiğimizde**

(üçgenleme), hipotezin epistemolojik, sosyolojik ve biyopsikososyal boyutlarda eksiksiz bir şekilde doğrulandığını müşahede etmekteyiz. Sünnetullah, Allah'ın tabiata ve topluma koyduğu yasalar bütünüdür; bu yasaları çözümlemek ise modern bilimlerin alanına girmektedir.

A. Sosyolojik İlliyet: Gerçekliğin İnşası ve İbn Haldun'un Umranı

Zihindeki bir tahayyülün toplumsal ve nesnel bir gerçekliğe dönüşmesi, soyut bir hayalperestlik değil, sosyolojik bir mühendislik gerektirir. Modern sosyologlar Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, felsefe tarihinde çığır açan ***Gerçekliğin Sosyal İnşası*** **(The Social Construction of Reality)** adlı eserlerinde insanın hayal dünyasından nesnel toplumsal yapılara giden yolu üç diyalektik aşama ile modellerler:

Dışsallaştırma (Externalization),

Nesnelleştirme (Objectivation) ve

İçselleştirme (Internalization).[32]

Bir tahayyülün gerçek olması için, bireyin onu eyleme (kesb) dökerek "dışsallaştırması" ve toplumun bu eylemi, kavramı veya icadı kabul edip kendi rutini (Sünnetullah'ı) haline getirerek "nesnelleştirmesi" gerekir.[32] İslam düşünce tarihinde bu sosyolojik illiyeti en mükemmel şekilde sistemleştiren kişi İbn Haldun'dur.[13] İbn Haldun, medeniyetlerin (Umran), devletlerin ve toplumların soyut arzularla veya mucizelerle değil, "Sünnetullah" dediği toplumsal, ekonomik ve psikolojik nedensellik yasalarıyla var olduğunu, yükseldiğini ve çöktüğünü ispat etmiştir.[11]

Bu sosyolojik çerçeveden bakıldığında, çocukların (sabilerin) ve mecnunların hayallerinin neden filtrenin gerisinde kaldığı ayan beyan ortaya çıkar. Mecnunun veya çocuğun bilincindeki hayaller, mantıksal bir **"Dışsallaştırma" (externalization)** sürecinden geçecek tutarlılığa sahip değildir. Onların eylemleri, diğer insanlarla **"intersübjektif" (öznelerarası)** bir zeminde uzlaşamaz.[32] İbn Haldun'un asabiyet veya devlet kurma teorisindeki katı nedensellik basamaklarını tırmanamayacakları için, zihinlerindeki tahayyüller kişisel bir sanrı veya masal olarak kalır, hiçbir zaman kurumsallaşıp Sünnetullah'ın nesnel bir parçası haline (Dünya 3'ten Dünya 1'e) gelemez.

B. Biyopsikososyal Sentez (BPSS-S Modeli): Nörobiyolojik Filtre

Fıkhın "Rüşd" ve "Temyiz" olarak adlandırdığı, sosyologların "Dışsallaştırma" olarak nitelediği esbâb kurma yeteneğinin bedendeki (biyolojik Sünnetullah'taki) karşılığı muazzam bir nöroanatomik tasarıma dayanır.

Nörobilimsel araştırmalar, beynin en evrimleşmiş kısmı olan **Prefrontal Korteksin (PFC)**; karar verme, nedensellik kurma (illiyet), dürtü kontrolü, mantıksal ardışıklık planlama ve soyut hedefleri (tahayyülleri) somut eylemlere dökme merkezi olduğunu kanıtlamıştır.[35] Kur'an-ı Kerim'in Alak Suresi'nde **"Nâsiye" (perçem/alın)** olarak işaret ettiği bu bölge, insanın yalan söyleme, plan yapma ve doğru ile yanlışı ayırma (temyiz) merkezidir.[35]

1. **Sabi (Çocukluk) Evresi:** Prefrontal korteks, insanda yirmili yaşların ortalarına kadar gelişimini **(miyelinizasyonunu)** sürdürür.[36] Ergenlikte limbik sistem ve **amigdala (duygu**

ve arzu merkezi) çok güçlü çalışırken, **prefrontal korteks** henüz bunu dengeleyecek rüşd seviyesine erişmemiştir.[36] Bu nedenle çocukların **hayal güçleri (Âlem-i Misâl ile bağları)** devasa olsa da, bu vizyonları ampirik bir hedefe yöneltecek, uzun vadeli planlar yapacak ve **riskleri hesaplayacak (Sünnetullah'a uygun esbâb inşa edecek)** kortikal donanıma henüz sahip değildirler.[36]

2. **Mecnunluk (Psikoz/Şizofreni) Durumu:** Modern psikiyatri ve nörobiyoloji, akıl hastalıklarının birçoğunda (özellikle psikoz ve şizofreni) rasyonel planlama merkezi olan prefrontal kortekste lezyonlar, dopaminerjik dengesizlikler veya yapısal disregülasyonlar tespit etmiştir.[37] Bunun yanında, korku ve hayal üreten amigdala aşırı aktiftir.[37] Mecnun, tasavvufi ve nörolojik manada, Âlem-i Misâl'in sembollerine kontrolsüzce maruz kalan, bu imgeleri süzecek ve onları Sünnetullah'ın katı fiziksel kalıplarına (esbâba) dökecek nörolojik donanımı (kudret ve iradeyi) yitirmiş kişidir.[17] Temyiz yeteneğini kaybeden zihin, nedensellik zincirini kuramaz; dolayısıyla ürettiği hayal de fizikselleşemez.

C. Tarihsel ve Teknolojik İlliyet: Fatih Sultan Mehmed Örneği

Hipotezin tarihteki en muazzam ve keskin kanıtlarından biri, İstanbul'un Fethidir. Fatih Sultan Mehmed'in zihninde İstanbul'un fethi sadece bir "tahayyül" (Âlem-i Misâl'den inen ilahi bir vizyon veya Popper'ın tabiriyle Dünya 3'teki Üçüncü Roma felsefesi) olarak kalmamıştır.[41] Fatih, bu vizyonu gerçeğe dönüştürmek için Sünnetullah'ın tüm fiziksel ve sosyolojik yasalarını eksiksiz bir "kesb" ile işletmiştir:

1. **Fiziksel Yasaları Kavraması:** Devrin efsanevi Theodosius surlarını yıkmanın mistik bir duayla değil, termodinamik ve kinetik nedensellikle mümkün olduğunu biliyordu. Bu sebeple Macar mühendis Orban'a devasa "Şahi" toplarını döktürerek, vizyonunu fiziksel bir esbâba tahvil etti.[41]
2. **Sosyolojik ve Lojistik Esbâb:** Boğazın kontrolünü sağlamak için Rumeli Hisarı'nı inşa ettirerek lojistik illiyeti sağladı. Haliç'i kapatan zincir (fiziksel engel) Sünnetullah'ını aşmak için, gemileri yağlı kazıklar üzerinden karadan yürüterek yepyeni bir lojistik nedensellik inşa etti.[41]
3. Eğer Fatih, bu "donanımdan" ve akli melekeden (rüşd) yoksun bir sabi, yahut hayalperest bir mecnun olsaydı, İstanbul'un fethi sadece bir rüya olarak kalacaktı. Ancak o, ***Rüşd* sahibi kâmil bir Kâsib** olarak, **tahayyülü Şehadet Âlemine nesnel bir realite olarak indirmiş** ve dünya tarihini değiştirmiştir.

Bunun teolojik altyapısını peygamberlerin sembolik eylemlerinde de görürüz. **Hz. Musa'nın asasıyla denize (veya Nil'e) vurması**, **Hz. İbrahim'in kuşları parçalara ayırması** veya **Hz. Süleyman'ın teknolojik inşaları**; ilahi vizyonların (Âlem-i Misâl) fiziksel evrene indirilmesi için peygamberlerin dahi Sünnetullah'a uygun **somut "eylemler" (kesb/esbâb)** ortaya koymak zorunda olduklarının kanıtıdır.[43] Vizyon, fiziksel illiyetle buluştuğunda mucizeye veya kalıcı gerçekliğe dönüşür.

5. Netice ve Tavsiyeler

El-Alim ve El-Rabbani vasıflarının yüklediği irfani hikmet, Mâtürîdî aklı ve Makasid-uş Şeria'nın (Dinin, Nefsin, Aklın, Neslin ve Malın Korunması) evrensel ilkeleri ışığında, tahayyülden hakikate giden yoldaki nedensellik hipotezinin bizlere sunduğu nihai sonuçlar ve bireysel/toplumsal tavsiyeler şunlardır:

1. Makasid-uş Şeria Bağlamında 'Hıfz-ı Akıl' ve BPSS Terbiye: İslam'ın beş temel gayesinden biri olan **aklın korunması (Hıfz-ı Akıl)**, salt teolojik bir dogma değil; bireyin Sünnetullah ile (evrenin fiziksel ve sosyolojik gerçekliğiyle) bağ kurabilmesi için elzem olan donanımın korunmasıdır. Filtrenin gerisinde kalan (sabi ve mecnun) dezavantajlı grupların gözetilmesi farzdır. Modern tıbbın, nörobiyolojinin ve psikiyatrinin tüm imkanları kullanılarak, akıl hastalarının (mecnunların) biyopsikososyal modellerle (PFC-amigdala regülasyonu) tedavi edilmesi [28] ve çocukların pedagojik rüşd seviyesine (mantıksal ve analitik düşünme kapasitesine) en sağlıklı şekilde ulaşabilmeleri için eğitim ağları kurulmalıdır. **Toplumun akıl sağlığının bozulması, o toplumun Dünya 3'ten beslenerek yeni bir gerçeklik ve medeniyet inşa etme yetisini temelden çökertir.**

2. Sünnetullah Okuryazarlığı ve İslami Epistemolojinin Revizyonu: Günümüz İslam dünyasının yaşadığı buhranların temelinde, **"Kesb" ve "Esbâb"** inşasının terk edilerek, tahayyüllerin ve **dualaın doğrudan fiziksel gerçekliğe dönüşeceğini zanneden fatalist (Cebriyeci) bir tembellik** yatmaktadır. Her iyicil tahayyül, medeniyet tasavvuru veya dua; ancak fizik, kimya, veri bilimi, mühendislik, ekonometri ve sosyoloji gibi "Sünnetullah kanunlarının" [10] rasyonel bir liyakatle uygulanması sonucunda fiziksellesir. İlahiyat ve temel eğitim müfredatları, **modern fen bilimleriyle (Esbâb-ı zâhiriyye ilimleriyle)** tam entegre edilmeli; rasyonel nedenselliği reddeden hurafe anlayışlar Mâtürîdî akılcılığıyla tasfiye edilerek nesillere **"Tahayyülden Üretime" felsefesi** aşılanmalıdır.

3. Batını Hikmet ve Zahiri Fıkhın Kusursuz Dengesi (Tevakkuf ve Vakar): Âlem-i Misâl'in ve ilahi ilhamların kapıları; riyazet, tasavvufi terbiye ve Nakşibendi süluku ile tezkiye edilmiş, masivadan arınmış temiz kalplere açılır. Ancak oradan alınan vizyonların, rüyaların ve manevi keşiflerin dünyevi bir fesada, şizofrenik bir hezeyana (tawah'hum) [29] veya sapkın bir ütopyaya dönüşmemesi için, daima **Zahiri Fıkhın (şeriatın)** şaşmaz mizanına ve Sünnetullah'ın katı nedensellik yasalarına tabi tutulması elzemdir.

İnsanoğlu, göklerden ve gönlünden aldığı o eşsiz ilhamı (Dünya 3 / Âlem-i Misâl), akl-ı selim ve rüşd ile (Dünya 2) yoğurarak, Sünnetullah'ın nedensellik yasaları (Dünya 1) matbaasında ter dökerek basmadıkça, "Yeryüzü Halifesi" olma vasfını hakkıyla icra edemez.

Hayal etmek başlangıç, Sünnetullah'a riayet ederek sebepler dairesinde ter dökmek (Kesb) ise o hayale vücut vermektir.

En doğrusunu, esbâbın, müsebbibin, görünen ve görünmeyen tüm âlemlerin yegâne yaratıcısı olan Allah (Celle Celâluhû) bilir.

Yapay Zeka Desteği İle Oluşturulmuştur.

10.04.2026 Balıkesir

Yusuf Canbulat

Alıntılanan çalışmalar

1. The Three-Worlds Doctrine in Phenomenological Terms - The Symbolic World, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.thesymbolicworld.com/content/the-three-worlds-doctrine-in-phenomenological-terms
2. Mundus Imaginalis, or the Imaginary and the Imaginal - Swedenborg Foundation, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://swedenborg.com/scholars-mundus-imaginalis-or-the-imaginary-and-the-imaginal/
3. Mundus Imaginalis I: “NĀ-KOJĀ-ĀBĀD,” OR THE “EIGHTH CLIMATE”, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://swedenborg.com/scholars-mundus-imaginalis-i-na-koja-abad-or-the-eighth-climate/
4. MUNDUS IMAGINALIS OR THE IMAGINARY AND THE IMAGINAL - BahaiStudies.net, erişim tarihi Nisan 10, 2026, http://www.bahaistudies.net/asma/mundus_imaginalis.pdf
5. The Imaginal Realm, Ibn Arabi's World Between Worlds (Alam al Mithal) - YouTube, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.youtube.com/watch?v=iol5ERADI9o
6. Popper's three worlds - Wikipedia, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/Popper%27s_three_worlds
7. Karl Popper'ın Üç Dünya Kuramı - İletişim Ansiklopedisi, erişim tarihi Nisan 10, 2026, http://yenimedya.info/2018/05/25/karl-popperin-uc-dunya-kurami/
8. (PDF) KARL POPPER'S CONCEPT OF 'WORLD 3' - ResearchGate, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.researchgate.net/publication/371962327_KARL_POPPER'S_CONCEPT_OF_'WORLD_3'
9. View of Information Systems Foundations - Karl Popper's third world, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://ajis.aaisnet.org/index.php/ajis/article/view/446/404
10. SÜNNETULLAH - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnetullah
11. Sunnatullah as a Principle of Divine Order: A Philosophical Analysis and Its

Relevance to the Development of Modern Islamic Educ - Umea' Jurnal IAIN Curup, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://journal.iaincurup.ac.id/index.php/JF/article/download/15079/3874/51869
12. SunnaTuallah in the Qur`an - IIUM Journals - International Islamic University Malaysia, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://journals.iium.edu.my/revival/index.php/revival/article/download/542/331/1917
13. Ibn Khaldun as a paradigm for the past and future of sociology and humanity, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://medcraveonline.com/SIJ/ibn-khaldun-as-a-paradigm-for-the-past-and-future-of-sociology-and-humanity.html
14. Dynamics of Power and Politics in Ibn Khaldun's Social Philosophy - ResearchGate, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.researchgate.net/publication/382897101_Dynamics_of_Power_and_Politics_in_Ibn_Khaldun's_Social_Philosophy
15. KESB - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb--kelam
16. T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI SEYYİD ŞERÎF CÜRC, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://avesis.inonu.edu.tr/dosya?id=0c5aa685-36e5-408c-9d7c-21d0176e3892
17. Journal of Istanbul University Faculty of Theology » Submission ..., erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://dergipark.org.tr/en/pub/iuilah/article/10853
18. Kusur Sorumluluğu Açısından Ehliyetin Önemi - isamveri.org, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://isamveri.org/pdfdrg/D01949/2002_12/2002_12_KAHVECIN.pdf
19. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://islamansiklopedisi.org.tr/ehliyet--fikih
20. UC Berkeley Electronic Theses and Dissertations - eScholarship.org, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://escholarship.org/content/qt0dg3d89c/qt0dg3d89c.pdf
21. Will you please explain the difference between Puberty (Bulugh) and Age of Maturity (Rushd)? | Questions on Islam, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://questionsonislam.com/question/will-you-please-explain-difference-between-puberty-bulugh-and-age-maturity-rushd
22. The Beginning Of Sexual Life: Bulugh And Rushd | The Religion Of Al-Islam And Marriage, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://al-islam.org/religion-al-islam-and-marriage/beginning-sexual-life-bulugh-and-rushd
23. Sünnetullahın Değişmezliği Meselesi - TRDizin, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1220454/sunnetullahin-degismezligi-meselesi
24. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye göre kesb nazariyesi - Batman Üniversitesi, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://earsiv.batman.edu.tr/items/9955dc19-ca32-43d6-b164-4d88fd7d9ec9
25. MÂTÜRÎDÎ - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/maturidi
26. Aile Birliğine Bir Müdahale Biçimi Olarak Çocuğun Devlet Koruması Altına Alınmasının İslâm Hukuku Açısından - DergiPark, erişim tarihi Nisan 10, 2026,

https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3659137
27. DĠCLE ÜNĠVERSĠTESĠ ĠLAHĠYAT FAKÜLTESĠ DERGĠSĠ Hakemli Dergi CĠLT: XI SAYI: 2 DĠYARBAKIR-2009 -.:: Dicle Üniversitesi ::., erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.dicle.edu.tr/Contents/pages/Files/ca4f87bb-56b4-4369-b30a-60d4eba8f5ef/3ea00b1f02564e95aced7d77717584c6_D%C3%9C%C4%B0FD-2009-Say%C4%B1%202.pdf
28. Mental Health and Legal Capacity: - AMJA Online, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.amjaonline.org/wp-content/uploads/2023/10/Mental-Health-and-Legal-Capacity-AMJA-2023-Zarabozo.pdf
29. Henry Corbin's Discovery of the Imaginal Realm in Sufism - Theosophical Society, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.theosophical.org/publications/quest-magazine/henry-corbins-discovery-of-the-imaginal-realm-in-sufism
30. Full text of "Books by Henry Corbin" - Internet Archive, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://archive.org/stream/byhenrycorbin/Henry%20Corbin%20-%20Spiritual%20Body%20and%20Celestial%20Earth_djvu.txt
31. Popper's Three Worlds Made Four | Equivalent Exchange, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://equivalentexchange.blog/2017/07/05/poppers-three-worlds-made-four/
32. Social Construction of Reality | Religion and Philosophy | Research Starters - EBSCO, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.ebsco.com/research-starters/religion-and-philosophy/social-construction-reality
33. The Social Construction of Reality - Wikipedia, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Social_Construction_of_Reality
34. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966) The social construction of reality Treatise in the sociology of knowledge. Garden City, NY Doubleday. - References - Scirp.org., erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=435015
35. Critical Analysis of 'Aql and Brain in the Paradigm of the Qur'an and Neuroscience and Its Contribution to the Development of Islamic Education - ResearchGate, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.researchgate.net/publication/374753955_Critical_Analysis_of_'Aql_and_Brain_in_the_Paradigm_of_the_Qur'an_and_Neuroscience_and_Its_Contribution_to_the_Development_of_Islamic_Education
36. Islamic Ethical Considerations on Medical Decision-Making in Adolescence - Western University Open Repository, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://uwo.scholaris.ca/server/api/core/bitstreams/1e74711d-9443-4df4-ae79-ac9c92d7d692/content
37. (PDF) Criminal Evidence System in Islamic Jurisprudence - ResearchGate, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.researchgate.net/publication/360624400_Criminal_Evidence_System_in_Islamic_Jurisprudence
38. Children's biological causal models of disability | David Menendez, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://dmenendez.com/publication/menendez-childrens-2024/

39. Dynamic Bayesian network analysis of the social determinants of mental health | PNAS Nexus | Oxford Academic, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://academic.oup.com/pnasnexus/article/4/7/pgaf209/8207167
40. Framing the Mind–Body Problem in Contemporary Neuroscientific and Sunni Islamic Theological Discourse, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.newdualism.org/papers-Jul2020/Qazi-Framing_the_Mind-Body_Problem_in_Contemp.pdf
41. Fall of Constantinople - Wikipedia, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/Fall_of_Constantinople
42. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul--fetih
43. Symbolic Action as Prophecy in the Old Testament - Religious Studies Center - BYU, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://rsc.byu.edu/sperry-symposium-classics-old-testament/symbolic-action-prophecy-old-testament
44. THE PROPHETIC VISIONS OF GOD'S ABODE - Jewish Bible Quarterly, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://jbqnew.jewishbible.org/assets/Uploads/323/323_PROPHTIC.pdf
45. Social Context, Biology, and the Definition of Disorder - PubMed, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28661776/
46. Sunnatullah as a Principle of Divine Order: A Philosophical Analysis and Its Relevance to the Development of Modern Islamic Education - ResearchGate, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.researchgate.net/publication/402115155_Sunnatullah_as_a_Principle_of_Divine_Order_A_Philosophical_Analysis_and_Its_Relevance_to_the_Development_of_Modern_Islamic_Education
47. The Relationships Among Sunnatullah, Religion, Science, Lore and Gnosis, erişim tarihi Nisan 10, 2026, https://www.hhyildirim.com/wp-content/uploads/2016/03/sunnatullah.pdf